

Против митова и конформизма: друштвена и културна историја у радовима Мирослава Јовановића

Апстракт: У раду се анализира допринос професора Мирослава Јовановића на пољу друштвене и културне историје. Тежиште чланка је на његовим радовима посвећеним полемици око српског књижевног језика вођеној у првој половини XIX века. Митови, стереотипи и легенде о тој расправи и њеним учесницима одвели су га до новог поља истраживања: српског менталитета.

Кључне речи: друштво, култура, полемика о језику, стереотипи, митови, легенде, историјска наука

*„Каква корист од књиге“, помисли
Алиса, „без слика и разговора!“*

Луис Керол

Први историографски текстови Мирослава Јовановића објављени су 1989. године.¹ Током двадесет и пет година његовог научног рада настала је библиографија на чијем обиму, разноврсности и стручном квалитету би му могле позавидети бројне дуговечније колеге историчари.² На том списку налази се осам монографија, осам томова приређене грађе (увек са обимним уводом и научним апаратом), девет књига и зборника радова других аутора које је приредио, чак 80 чланака и расправа и десетине енциклопедијских одредница, приказа, публицистичких текстова, фељтона и интервјуа. Учествовао је и у уређивању четири научна и стручна часописа и бројних књига, био ментор студентима на последипломским и докторским студијама, сарађивао приликом снимања до-

¹ Jovanović, Miroslav, „’Руски архив’ i fašizam“, u: *Istorija 20 veka*, 1–2 (1989), str. 169–197; исти, „Temoignages francais sur les Serbes et la Serbie 1912–1918. Французи о Србима и Србији 1912–1918: Избор, уводни текстови, превод и коментар Михаило Павловић, Народна књига, Београд 1988, 389.“; у: *Зборник Матице српске за историју*, 39, 1989, стр. 204–206; исти, „Мирјана Стефановски, Српска политичка емиграција о преуређењу Југославије 1941–1943, Народна књига, Београд 1988, 337.“; у: *Зборник Матице српске за историју*, 39, 1989, стр. 206–207.

² Видети комплетну библиографију у овом броју *Годишњака за друштвену историју*, стр. 125–138.

кументарних филмова. Осим на српском, бројне радове објавио је на енглеском и руском језику. О значају радова на руске теме сведочи и чињеница да су га у Русији сматрали – руским историчарем.³ Упркос прераној смрти, Мирослав Јовановић за собом је оставио Дело.

Грубо говорећи, корпус његових радова може се поделити на четири целине, које се међусобно додирују, а донекле и преклапају или надовезују једна на другу:

- политичка историја
- друштвена и културна историја
- историја и теорија историографије
- научне синтезе

С друге стране, унутар тако класификованих радова, могу се опазити два релативно јасна тематска круга, која се такође додирују и преклапају:

- историја Руса и Русије
- историја Срба и Србије

Та два круга се временски, просторно и тематски преклапају у оној области која је централна у опусу Мирослава Јовановића, а то је историја руске емиграције на Балкану после Првог светског рата. Управо то место преклапања тема из српске и руске историје показало се као идеално за отпочињање истраживања друштвене историје. Шта је аутора могло привући тим темама? Друштво и култура као историографске области много нуде истраживачу, али истовремено од њега и много изискују: друштвена историја се прожима са свим другим областима; истражују се, пре свега, процеси и феномени (поред догађаја); област истраживања је изузетно широка; истраживања могу да захвате велике временске распоне; извори су многобројни, разноврсни, некохерентни; област друштвене историје је методолошки изазовна; омогућује вишедимензионално виђење прошлости; повезује политичку историју са друштвеном и културном; тежи ка тоталној историји... Сви ти бројни изазови и могућности би неку другачију особу можда обесхрабрили. Њега су подстакли.⁴

³ Поводом смрти Мирослава Јовановића бројне руске институције и редакције су објавиле некрологе. Видети: Мандић, Слободан, „Сећања на проф. др Мирослава Јовановића – Web адресар“, *Годишњак за друштвену историју*, Год. XX, бр. 1, 2013, стр. 13–14.

⁴ Најважнији наслови у којима се бавио друштвеном историјом: Јовановић, Мирослав, „Руски емигранти професори на факултетима и школама у Србији 1920–1941“, у: *Каталог изложбе „Руски емигранти професори на универзитету и у школама Србије“*, Београд 1993; исти, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд 1996; исти, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, Београд 2006; исти, *Језик и друштвена историја. Друштвеноисторијски оквири полемике о српском књижевном језику*, Београд 2002; исти, *Против Вука: Српска грађанска интелигенција 18. и 19. века о језику и његовој реформи*, Београд 2004; *Модерна српска држава 1804–2004: хронологија*, (коаутор-редактор) Београд 2004; *Живети у Београду 1837–1940: Документа Управе града Београда*. Књ. 1–6, (коаутор) Београд 2003–2008; исти, „Русский научный институт в Белграде (1928–1941): обзор организации и деятельности“,

Мирослав Јовановић са колегама Олегом Ајрапетовим и Модестом Колеровим, 2011.

Током својих магистарских, а потом и докторских студија, Мирослав Јовановић је систематски истраживао и политичку и друштвену историју, развијајући свој научни метод и отварајући нова истраживачка поља. Међутим, паралелно са истраживањем историје руске емиграције, он се бавио и српском историјом Новог века. То га је довело до проблема континуитета српске историје и питања о њеној повезаности са руском историјом. Из таквог приступа настале су две синтетичке књиге: *Србија 1804–2004: 200 година развоја оптерећеног дисконтинuitетима – седам теза* (Београд 2006) и *Срби и Руси 12–21 век (Историја односа)* (Београд 2012). Трећа књига синтетичког карактера, која је требала да буде посвећена историји Руса и Русије у двадесетом веку, остала је, нажалост, само у замисли. Да је реализована, био би то нов поглед на руску историју, другачији и од руског и од западњачког.

У духу школе професора Андреја Митровића, на чијој катедри и под чијим менторством се Мирослав Јовановић формирао као научник, једном акумули-

в: *Рускиј сборник*, Том X, Москва 2011, 336–360; исти, *Србија о себе*, (редактор-составитељ), Москва 2005; исти, *Срби о Русији и Русима: Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750–2010)*. *Антологија*, (приређивач), Београд 2011; *Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали*, Том I–III. Друштвене и политичке везе XVI в.–1917 година, (председник редакције), Београд/Москва 2009–2012.

сано знање је водило до наредног нивоа проучавања историје, тј. до настанка чланака и књиге теоријског карактера.⁵ Тиме се Мирослав Јовановић издвојио у узак круг српских историчара који су теоријски промишљали историјску науку, настојећи да развију њену методологију, прошире поље њеног интересовања, дефинишу друштвену улогу те науке, али и да се замисле над садашњим стањем српске историографије. Мирослав Јовановић није сматрао да је наука сама себи сврха, нити да се посао историчара завршава штампањем текста. Увек се враћао питању: чему наука, ако се не дотиче друштва у коме настаје? Кома треба наше знање? Какво оно треба да буде? Није желео да његов рад буде сведен на луксузни хоби, него да има друштвену сврху. Осећао је потребу да мења средину из које је потекао и знао је да ће га то коштати.

У тиме мотивисаном и тако усмереном и структурисаном научном опусу издваја се неколико наслова који, на први поглед, одударају од очекиваног интересовања некога ко је специјалиста за историју руске емиграције на Катедри за општу савремену историју. Међу тим радовима, централно место припада књизи *Језик и друштвена историја*.⁶ Њој ће, стога, бити посвећено и највише простора у овом чланку. У питању је прва историографска студија посвећена тој теми.⁷ У директној вези са полемиком о српском књижевном језику налази се још једна његова књига, посвећена занемареним и заборављеним аргументима Караџићевих опонената, око којих је касније исплетен и до данас одржаван мит о „крилатом Вуку и аждајама грађанске мисли“.⁸ Укратко, Мирослав Јовановић је отварао нелагодне, али важне теме.

Тако је његова књига *Језик и друштвена историја* посвећена, на првом месту, некритичком односу српског друштва, а посебно интелектуалних кругова, према „рату за српски језик“⁹ Вука Ст. Караџића и „културној револуцији“¹⁰ коју је он, наводно, извео. Из те основне проистиче секундарна тема настанка и функције мита испреденог око личности и дела чувеног реформатора српског књижевног језика и писма. Полазне тезе истраживања могу се свести на три

⁵ Видети: Јовановић, Мирослав, „Клио и Јанус – лицем у лица. Прилог истраживању проблема континуитета и дисконтинуитета српске историјске науке“, *Годишњак за друштвену историју*, I, 2, 1994, стр. 173–184; исти, „Један заборављени међаш – Преглед битке Косовопољске...“ Василица Суботића или прва српска психоисторија“, *Годишњак за друштвену историју*, II, 2, 1995, стр. 241–259; Јовановић, Мирослав, Радић, Радивој, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009.

⁶ Јовановић, Мирослав, *Језик и друштвена историја. Друштвено историјски оквири полемике о српском књижевном језику*, Београд 2002. (у даљем тексту: Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...*)

⁷ Исто, стр. 15.

⁸ Исто, стр. 115. Видети хрестоматију текстова Караџићевих опонената: Јовановић, М., *Против Вука...*

⁹ Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...* стр. 115–120.

¹⁰ Исто, стр. 117.

најважније: 1) Полемика о српском књижевном језику из прве половине XIX века је „централна историјска структура модерног језичког и културног развоја“¹¹ српског друштва; 2) „[П]рирода одређеног друштва и природа језика тог друштва налазе [се] у директној, међузависној вези и језичке промене директно прате и пресликавају друштвене промене.“¹²; 3) У време полемике постојао је сукоб два концепта решавања нагомиланих проблема у култури и друштву: пут „радикалних решења“ Вука Караџића и његових присталица и „еволутивни“ пут њихових опонената, ослоњених на традицију и књижевни континуитет.¹³

Мирослав Јовановић је услове за наведени развој и пратеће проблеме видео у променама које су се одвиле током XVIII века, а испољиле се у првој половини XIX. Оне се, у најкраћем, могу свести на три ставке: 1) Политичка еманципација Срба почетком XIX века; 2) Културни преображај српског друштва током XVIII и почетком XIX века; и 3) Потреба за кодификацијом српског језика која је сазрела у XIX веку.¹⁴ Бавећи се даље и детаљније том темом, аутор књиге је уочио одређене поделе које су се у српском друштву испољиле до и током времена када се развила полемика: 1) Традиционалисти и новатори, што се умногome поклапало са поделом на вишу и нижу друштвену класу; 2) Два друштвена и културна средишта Срба: Јужна Угарска (Војводина) и Кнежевина Србија; 3) Два супротна концепта: народњачко и грађанско схватање културе.¹⁵ Поред тих подела, које су у историјској перспективи периодично оживљаване и продубљиване, регистровао је и одређене последице до којих су оне довеле: 1) У колективној психологији прихваћени су обрасци понашања који су испољени током полемике и у вези с њом; 2) Полемика о српском књижевном језику је, у ствари, била последња фаза дисконтинуитетских процеса из XVIII века; 3) Полемика је била део ширих друштвених, идејних и културних процеса.¹⁶

Можда најдалекосежнији закључак до кога је Мирослав Јовановић дошао истражујући ту давну полемику је да су мит о народњачкој култури подржавали и политички користили најпре радикали Николе Пашића у Краљевини Србији, затим поборници интегралног југословенства у Краљевини СХС/Југославији, а после њих и комунисти.¹⁷ Свака од тих политичких и идеолошких структура имала је своје потребе, разлоге и интересе да фаворизује једнострано виђење прошлости и да експлоатише те старе и дубоке поделе. Излишно је рећи да је тиме један културни и друштвени феномен постао инструмент политичке борбе и вршења власти. У тим чињеницама треба тражити и одговор на питање: због

¹¹ Исто, стр. 8.

¹² Исто, стр. 12.

¹³ Исто, стр. 21.

¹⁴ Исто, стр. 23–24.

¹⁵ Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...* стр. 23–26, 37–43, 77–81.

¹⁶ Исто, стр. 27.

¹⁷ Исто, стр. 81–84.

чега та тема није раније критички претресена и апсолвирана ни у историографији ни у другим наукама?

Свестан да још увек не постоје социолингвистичка истраживања полемике о српском књижевном језику и њеним последицама, која би му могла дати стручни ослонац, Мирослав Јовановић је ограничио своје научне амбиције. О осетљивости и далекосежности комплекса проблема до којих је дошао и које је на рационалан и савестан начин поставио пред нас, говори и чињеница да је, ближећи се закључном делу своје књиге, стручној историчарској, али и осталој интелектуалној јавности, радије понудио низ питања, него готове одговоре: У каквој је корелацији дисконтинуитетни развој српског друштва са језичким променама које су довеле до полемике о језику? Може ли се говорити о латентном сукобу два српска друштвена модела који су се формирали у Турској и Аустрији? Да ли језик који је коришћен и изнети ставови страна у спору одражавају разлике та два модела? Да ли постојање три језика у српској култури показује еманципацију грађанства од цркве? Да ли је говорни језик Срба у Турској доведен на ниво књижевног када су постали политички предводници свих Срба? Да ли је прелом до кога је услед полемике дошло довео и до потискивања грађанске културе у српском друштву? Да ли је то нови дисконтинуитет у српској историји? Да ли је верникул (говорни језик) потиснуо филозофску и техничку терминологију? Да ли је афирмација посрбљеног рускословенског језика од стране српских интелектуалаца у Јужној Угарској био покушај стварања наддијалекатског језика свих Словена?¹⁸ Вероватно би се детаљна питања могла низати и даље, али би претходно требало дати јасне и аргументоване одговоре бар на ова побројана.

Један од експлицитних и нимало пријатних закључака, које је у својој књизи извео Мирослав Јовановић, јесте да су се стереотипи, митови и легенде кроз неколико генерација уврежили у науци, пре свега, услед епског поимања прошлости, које подразумева недостатак историјске дистанце, склоност емотивности, романтизам и некритичност према изворима. Посебно је горка чињеница да су епском поимању прошлости и идентификацији са давно несталим историјским личностима и њиховим ставовима подлегала и нека од угледних имена српске науке.¹⁹ Тек током 1960-их година и касније почиње критичко претресање теме о Вуку Караџићу, о полемици коју је водио и о последицама њеног исхода.²⁰

¹⁸ Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...* стр. 101–106. Питања у књизи има знатно више него што је овде наведено.

¹⁹ Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...* стр. 123–124.

²⁰ Селимовић, Меша, *За и против Вука*, Београд 1967. Селимовићева књига представља својеврсну прекретницу у односу на мит о Вуку и његовом „рату за језик“, после које су се почели јављати и други аутори, углавном критички интонираним чланцима.

Посебно значајну, у српској историографији сасвим нову тему, чини идентификација бројних стереотипа који су се појавили у вези са полемиком и личношћу Вука Караџића. Један од основних и најжилавијих јесте онај о „Вуковом рату за језик“. Мирослав Јовановић је идентификовао и реконструисао колективно-психолошки механизам по коме настају стереотипи. Обично се састоји од три корака: 1) Поједностављивање стварних историјских збивања; 2) Вредновање ставова и особа; 3) Идентификација са историјским личностима. Тај механизам је у конкретном случају довео до: 1) Виђења Вука Караџића као духовног вође пробуђеног српства, што је израз месијанског мита о њему; 2) Ставова по којима Вук Караџић поседује необичне па и натприродне особине: бесмртник подређен светом циљу, покретач развоја, отац културе, и сл; 3) Најзад, Вук Караџић се поистовећује са српском националном културом – тј. сматра се да је он исто што и сам народ. Насупрот томе, стереотипи о противницима Вука Караџића састоје се од низа искривљавања и дисквалификација. По, до данас преовлађујућем виђењу у стручној и ванстручној јавности: 1) Они су били „идиоти и лудаци“ – дуг је низ персоналних дискредитација и генерализација; 2) Они не заслужују пажњу јер су незналице без поштовања за вредност и величину; 3) Они су традиционалисти и одрођени од народа (истовремено!). Дубоко укореван и разгранат мит довео је до тога да су заблуде и искривљене представе о прошлости тешко искорењиви.²¹ Комплекс проблема о којима је реч, закључује се, проистиче из српског епског менталитета, склоног митотворству.²²

* * *

О књизи и њеном аутору понешто говоре и околности под којима је настајала. Писана је у Србији током последње деценије XX века, година у сваком погледу чемерних. Током тог периода Мирослав Јовановић је радио и на својој магистарској, а потом и на докторској дисертацији. Свако ко се у томе огледао зна да у научном раду већег искушења од тог посла – нема. То значи да је он, упркос истраживачким напорима и притиску текућих обавеза ипак налазио снаге и времена да паралелно са та два најзахтевнија задатка, којима се доказао као научник, истражује још једну врло комплексну и важну област, која ни тематски ни хронолошки није имала додира са његовим обавезама према катедри. То је био додатни труд који је сам себи наметнуо најпре из интелектуалне радозналости, сазнавши кроз разне неформалне разговоре најважније чињенице о тој давној полемици, а потом, када је уочио друштвени и сазнајни значај те, практично необрађене теме, више није ни могао ни желео да је напусти. Научни инстинкт

²¹ Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...* стр. 120–190. Јовановић на 70 страна детаљно и опширно разграђује наслаге клишеа, митова, заблуда и легенди у вези са полемиком око језика.

²² Јовановић, М., *Језик и друштвена историја...* стр. 191.

и морал су га водили ка продубљивању и проширивању првобитног тематског круга, тако да су се временом појавили и други, краћи текстови, који су повезани са полемиком о српском књижевном језику.²³

Осим тога, не треба занемарити ни чињеницу да је тих година Мирослав Јовановић, као млад научник и асистент на Катедри за општу савремену историју, настојао да се и теоријски изгради и да детаљније упозна историју српске историјске науке. Тако је, читајући текстове из 1870-их и 1880-их година, тј. из времена интензивних расправа између критичке и романтичарске школе у српској историографији, из другог правца дошао до питања о односу према науци у српском друштву, склоности ка митотворству, епском менталитету, као и до неких коментара фамозне полемике о језику. Није превидео значај и повезаност те две теме. Захваљујући томе, у корпус српске науке ушла је и једна критичка књига о стереотипима, заблудама и митовима у српској историографији, ненаучном и псеудонаучном у негдашњој и данашњој историјској науци.²⁴

На крају, треба поставити и питање: Каква је корист од бављења интелектуалним радом овде и сада? Сврха свакако није да се свако писаније нађе на полицима библиотека, него да се неки проблем разреши, или барем постави. Својим радом Мирослав Јовановић је понудио неке од могућих одговора, и покренуо низ важних питања. Тишина која је покрила његове књиге *Језик и друштвена историја* и *Против Вука*, а које су и у научном и у друштвеном смислу биле и остале изузетно важне и актуелне, на свој наopak начин говори о значају проблема који се у њима претресају. Обе књиге су распродате у кратком року, али у јавности нису коментарисане. Осим што то игнорисање говори о дубини поделе у друштву око теме „за и против Вука“, оно говори и о политичком и идеолошком набоју који лежи у њој, као и о раширеном конформизму и страху карактеристичном за недовољно развијену интелектуалну јавност. Говори, такође, на свој начин и о менталитету, који још уек није превазишао епску свест, па чини погодно тло за бујање модерних митова, стереотипа и легенди. Такав менталитет је подложен заблудама и манипулацијама, а покоран ауторитетима, јер је у њему емотивно увек доминантно над рационалним.

У таквом друштву, заиста, сваког јутра се треба изнова запитати: Каква корист од књиге?

²³ Видети: Мирослав, Јовановић, „У лавиринту традиција: Од ’Св. Саве’ до ’Митраљете’ и ’Ћићка’ (Савремени називи основних школа у Србији). Прилог истраживању проблема обележавања традиција у савременом животу Србије“, у: *Годишњак за друштвену историју*, IV, 1, 1997, стр. 97–111; исти, „Наслеђе „вишше класе“: одраз друштва у српском књижевном, културном и научном наслеђу 18. века (Прилог проучавању српских грађанских традиција 18. века)“, у: *Годишњак за друштвену историју*, IX, 1–3, 2002, стр. 7–27; исти, „Rečnik i društvo: Odras društvene modernizacije u „Nazivoslovnom (terminološkom) rečniku“ Društva srbske slovesnosti iz 1847. godine“, у: *Petničke sveske*, 62, Valjevo 2007, стр. 245–249.

²⁴ Видети: Јовановић, М.; Радић, Р., *Криза историје...*

Summary

Goran Miloradović, PhD

Against conformism and myths: Social and cultural history in the works by Miroslav Jovanović

The paper analyses Professor Miroslav Jovanović's contribution in the field of social and cultural history. It focuses on his study about the debate over Serbian literary language, conducted in the first half of the nineteenth century. This was the main topic of his book "Language and social history". Myths, stereotypes and legends created around this debate and its participants have enabled the author to start a research of Serbian mentality. It has been concluded that the critical remarks of Miroslav Jovanović on this ancient debate remained without a reaction of the intellectual public, although the book was sold out shortly after its publication. This might indicate the power of myth and depth of divisions in the society caused by the controversy, as an expression of political and ideological tension that still exists in relation to that topic, as well as a proof of conformism and fear which characterize under-developed intellectual public.